

ISSN 2224-025X

НАУКОВІ ЗБІТКИ

**Державного
природознавчого
музею**

Випуск 33 / 2017

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Випуск 33

Надруковано за фінансової підтримки Фонду "Ciconia" (Ліхтенштейн) в рамках програми "Ciconia Ukraina"

Львів 2017

УДК 57+58+591.5+502.7:069

Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2017. – Вип. 33. – 226 с.

До 33-го випуску увійшли матеріали 12-річних досліджень в рамках міжнародного проекту "Cisoplia-Ukraine", у виконанні якого брали участь орнітологи ДПМ НАН України і ЗУОТ, а також статті з музеології, екології, ґрунтознавства та інформація про діяльність музею у поточному році.

Для екологів, біологів, ґрунтознавців, працівників музеїв природничого профілю, заповідників, національних природних парків та інших природоохоронних установ і організацій.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Чернобай Ю.М. д-р біол. наук, проф. (*головний редактор*); Берко Й.М. д-р біол. наук, проф.; Бокотей А.А. канд. біол. наук, с.н.с.; Волгін С.О. д-р біол. наук, проф.; Вінницькі Т., канд. біол. наук, доц.; Дригант Д.М. д-р г.-м. наук, с.н.с.; Капрусь І.Я. д-р біол. наук, с.н.с.; Климишин О.С. д-р біол. наук, с.н.с. (*науковий редактор*); Малиновський А.К. д-р с.-г. наук; Орлов О.Л. канд. біол. наук (*відповідальний секретар*); Тасенкевич Л.О. д-р біол. наук, проф.; Третяк П.Р. д-р біол. наук, проф.; Царик Й.В. д-р біол. наук, проф.

EDITORIAL BOARD

Chernobay Y.M. (*Editor-in-Chief*), Berko I.M., Bokotey A.A., Volgin S.O., Winnicki T., Drygant D.M., Kaprus I.Y., Klymyshyn O.S. (*Scientific Editor*), Malynovsky A.K., Orlov O.L. (*Managin Editor*), Tassenkevich L.O., Tretjak P.R., Tsaryk I.V.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Чернобай Ю.Н. (*главный редактор*), Берко И.Н., Бокотей А.А., Волгин С.А., Винницки Т., Дрыгант Д.М., Капрусь И.Я., Климишин А.С. (*научный редактор*), Малиновский А.К., Орлов О.Л. (*ответственный секретарь*), Тасенкевич Л.А., Третяк П.Р., Царик И.В.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Державного природознавчого музею*

УДК 598.342 (477.7)

Андрющенко Ю.О., Попенко В.М.

ЧОРНИЙ ЛЕЛЕКА НА ПІВДНІ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Протягом останніх 40 років на півдні Лівобережної України чорний лелека (*Ciconia nigra* (Linnaeus, 1758)) в невеликій кількості регулярно трапляється в період міграцій і кочівлі, а в Гірському Криму можливо гніздування декількох пар. Якихось закономірностей просторового розподілу в межах зазначеного регіону не виявлено, що вказує на широкий проліт виду через нього. Переважна більшість зустрічей (88,7% особин і 86,7% спостережень) припадає на період осінніх міграцій: 44,0% і 51,7% – на серпень, 43,0% і 26,7% – на вересень і 1, 7% і 8,3% – на жовтень.

Ключові слова: чорний лелека, південь Лівобережної України, міграційний період, кочівлі, гніздування, місцеперебування.

Огляд літератури свідчить про те, що чорний лелека (*Ciconia nigra* (Linnaeus, 1758)) завжди був рідкісним птахом на півдні Лівобережної України, як у гніздовий період, так і під час кочівель та міграцій. До 70-х років ХХ ст. зустрічі його були випадковими, що зумовлювалося як невеликою кількістю дослідників, так і їх низькою мобільністю. Так, А.С. Костюченко [20] спостерігав птахів цього виду в Північному Приазов'ї: 27.08.1927 – 5 ос. над гирлом р. Куца Бердинка, та того ж дня 3 ос. на р. Кильтичія. Л.О. Смогоржевський [34], посилаючись на М.В. Шарлеманя, сповіщав про зустрічі чорного лелеки в Асканії-Нова з 3 вересня по 2 жовтня (рік зустрічей не наводиться). Також птахів спостерігали і вздовж Нижнього Дніпра, зокрема, 1 молодого птаха 12.08.1908 застрелили поблизу м. Гола Пристань [26], по 1 ос. спостерігали 17-18.05.1953 у Конських плавнях [16], 29.08.1934 – на Соленоозерній ділянці Чорноморського заповідника та 25.04.1946 – на Кардашинських болотах, а також зграйку з 5 ос. 29.08.1936 на Дніпро-Бузькому лимані [17]. На Кінбурнському півострові, зі слів мисливців, птахи весною не щорічно мігрували зграями до 6 ос. [29], зокрема, 29.08.1936 5 ос. спостерігали біля с. Василівка [17].

Достовірно чорний лелека гніздився в Гірському Криму, де поодинокі випадки реєструвалися ще до 1919 р. [19, 30]. Крім того, про знахідку гнізда в червні 1912 р. на Великому Лузі (більшість цієї території тепер затоплена північно-східною ділянкою Каховського водосховища) повідомляв І.І. Барабаш-Нікіфоров [6]. Інша інформація про гніздування у південному Лівобережжі України є доволі сумнівною [21, 22].

Матеріали та методи досліджень

Для визначення чисельності, виявлення особливостей просторового, часового та екологічного розповсюдження чорного лелеки у лівобережній частині південної України використані результати власних спостережень, а також літературні та опитові матеріали за останні 40 років – з 1976 до 2016 р.

Результати та їх обговорення

Власні спостереження, аналіз доступної літератури та опитування колег свідчать про те, що впродовж останніх 40 років на півдні Лівобережної України чорний лелека в невеликій кількості регулярно трапляється в період міграцій та кочівель, а також, ймовірно, навіть на гніздуванні. В зазначеному регіоні він спостерігається з середини березня – 15.03.2012 [3] (а за даними Ю.В. Костіна [19] до 70-х років – 6.03.1961) до кінця жовтня – 28.10.2008 [10]. В цілому, це збігається зі строками у південному Правобережжі (Одеська та Миколаївська обл.), де вид спостерігається з початку березня (4.03.1983) до середини жовтня (10.10.1999). Тут у травні-липні він поодинокими особинами (що складають 46,5% від числа зареєстрованих) або невеликими зграйками до 12 переважно нестатевозрілих птахів літує, і чисельність таких птахів в цей період року останнім часом зростає [31].

Після 1919 р. гніздування чорного лелеки в Криму не спостерігали. За Літописом природи Кримського заповідника лише у 2002р. в долині р. Альма зафіксована спочатку пара, а згодом і виводок [18]. В цьому ж районі 22.04.2007 знайдено велике гніздо [3], яке А.А. Бокотей за фотографією визначив як гніздову споруду чорного лелеки. Ще раз на можливість гніздування виду вказувала особина, що 20.05.2010 перелітала з будівельним матеріалом у дзьобі, а також спостерігалися птахи, що після годівлі неодноразово літали в одному і тому ж напрямку [3].

Негніздуючі птахи (305 осіб, 65 зустрічі) продовж останніх 40 років відносно рівномірно траплялися майже по всьому зазначеному регіону: 150 ос. і 30 зустрічей у Північному Причорномор'ї та Присивашші; 78 ос. і 26 зустрічей у Північному Приазов'ї; 64 ос. і 10 зустрічей на Кримському п-ві (без урахування потенційно гніздових птахів Кримського заповідника – №14 у таблиці і на рис. 1) і невизначених за чисельністю птахів на Лебединих островах – № 10 на тих же ілюстраціях).

Таблиця

Факти зустрічі чорного лелеки на півдні Лівобережної України у другій половині 20 – на початку 21 ст.

№ на рис. 1	Дата	Місце (район і область)	Кількість, ос.	Ad	Sad	Джерела
1	середина вересня 1982	Кінбурнський півострів (Очаківський р-н Миколаївської обл.)	3			Ардамацкая, 1991
	27.07.1984		1			
	12.08.2004		2			Петрович та ін., 2005
	18.05.2000		1			повідомлення З.О. Петровича
	19.09.2004		1			Петрович, Редінов, 2008
	16.09.2013		1			повідомлення

					З.Й. Петровича, К.А.Редінова
	16.09.2014		31		повідомлення
	17.09.2014		15		А.С. Настаченка
	26.08.2016		2		Повідомлення К.А. Редінова
2	15.10.2001	Кінбурнський півострів с.Геройське (Голопристанський р-н Херсонської обл.)	1		Москаленко, 2008
3	20.07.2000	17 км на захід від с. Рибальчого (Голопристанський р-н Херсонської обл.)	4		
	3.08.2000	Івано-Рибальчанська ділянка ЧБЗ (Голопристанський р-н Херсонської обл.)	4		
4	22.08.1982	Поблизу півострова Ягорлицький Кут (Голопристанський р-н Херсонської обл.)	2		Ардамацкая, 1991
5	кінець вересня 1982		2		
	16.04.1983	Схід Тендрівської затоки (Голопристанський р-н Херсонської обл.)	2		
	друга половина вересня 1983		3		
	16.08.2004		1		Руденко та ін., 2005
6	1996	Поблизу с. Круглоозерка (Голопристанський р-н Херсонської обл.)	1		Ардамацкая, 1999
7	29.08.2015	околиці с. Карабулат – колишня Ул'янівка (Скадовський р-н Херсонської обл.)	10		повідомлення З.Й. Петровича, К.А. Редінова
8	середина вересня 1997	о. Джарилгач (Скадовський р-н Херсонської обл.)	2		Ардамацкая, 1999
9	7.08.2009	узбережжя Джарилгацької затоки (Каланчацький р-н Херсонської обл.)	8		Мезинов, 2010
10	19.08.2013	Джарилгацька затока (Каланчацький р-н Херсонської обл.)	37		Гавриленко та ін., 2013
11	24.08.2011	с. Червоний Чабан (Каланчацький р-н Херсонської обл.)	1		Грищенко, Яблоновська- Грищенко, 2012
12	17.08.2012	риборозплідний завод «Новокаховський» (Каховський р-н Херсонської обл.)	1		Роман, 2016
13	24.05.2013	ур. Чорна Долина (Чаплинський р-н Херсонської обл.)	4	4	Андрющенко, Попенко, 2013
	16.08.2013		1		Гавриленко та ін., 2013
14	28.10.2008	Асканія-Нова (Чаплинський р-н	1		Гавриленко та ін.,

	12.05.2009	Херсонської обл.)	1			2010	
	кінець липня-початок серпня 2010		13				
	26.09.2013		1	1			Гавриленко та ін., 2013
	25.05.2016		1				повідомлення О.С. Мезинова
15	12.08.1998	Західний Сиваш (Чаплинський р-н Херсонської обл.)	6			Гармаш та ін., 1999	
16	серпень-жовтень 1990-2004	Лебедині острови (Роздольненський р-н АР Крим)	по 1-2			Костин, 2004	
17	04.05.2000	Верхів'я оз. Джарилгач (Чорноморський р-н АР Крим)	1			власні спостереження	
18	30.05.2004	Півострів Тарханкут (Чорноморський р-н АР Крим)	2		2		
19	30.09.2002	перевал Байдарські ворота (Ялтинська міськрада АР Крим)	50			Домашевский, 2002	
20	квітень-вересень 1972-2004	Кримський заповідник (Алуштинська міськрада АР Крим)	по 1-3			Костин, 2004	
	24.06.05		виводок	2	?		
	22.04.2007		2	2		Аппак, 2016	
	20.05.2010		1	1			
21	4.05.2000	північніше Алушти (АР Крим)	1			Костин, 2004	
22	17.09.1987	Карадаг (Феодосійська міськрада АР Крим)	3			Бескаравайный, 2005	
	22.09.2001		2				
23	22.05.1999	поблизу с. Новожилівка (Білогірський р-н АР Крим)	3			Костин, 2004	
24	2-7.10.1978	р. Карасу (Нижнегірський р-н АР Крим)	1				
25	15.10.1987	Керченський півострів (Ленінський р-н АР Крим)	1			повідомлення М.М. Товпинця	
26	25.10.1988		1				
27	28.08.2005	Південніше с. Авангард (Веселівський р-н, Запорізької обл.)	3			власні спостереження	
	31.08.2005		9	5	4		
28	14-20.09.2013	Ставок поблизу с. Полянівка (Мелітопольський р-н Запорізької обл.)	12		1	повідомлення С.В. Медюка	
29	4.08.2016	Верхів'я лиману Сивашик (с. Солоне Якимівського р-ну Запорізької обл.)	2		1	власні спостереження	
30	12-26.08.1979	Середня течія р. Молочної (Мелітопольський р-н Запорізької обл.)	1			Лысенко, Снохин, 1991	

31	1.09.1996	Пониззя р. Молочної (Мелітопольський р-н Запорізької обл.)	2			повідомлення Й.І. Черничко
	22.08.2012		2			повідомлення П.І. Горлова
	31.07- 23.08.2013		3	2	1	власні спостереження
32	18.08.2004	гирло р. Джекельня (Приазовський р-н Запорізької обл.)	8			Андрющенко, Ветров, 2005
	20.08.2015		1	1		власні спостереження
33	8.08.1975	Пониззя Молочного лиману (Приазовський р-н Запорізької обл.)	1			Лысенко, Сιοхин, 1991
34	червень 1977	коса Обиточна (Приморський р-н Запорізької обл.)	1			Гудина, 2007
35	6-8.08.2009	Пониззя р. Берда (Бердянський р-н Запорізької обл.)	12			Молодан и др., 2010
	06.08.2011		2			повідомлення О.А. Бронскова
36	26.08.1972	Білосарайська коса (Першотравневий р-н Донецької обл.)	1			повідомлення Г.М. Молодана
	вересень 1986		1			Тараненко и др., 1995
	14-19.08.1989		1			
	24.08.1990		2			
	12.08- 17.09.1991		4			
	8.08.2007		1	1		Шевцов, 2007
	6.08.2009		2			Бронсков и др., 2010
37	26.08.1972	м. Маріуполь (Донецька обл.)	1			повідомлення Г.М. Молодана
38	?.?.1996	заповідник «Кам'яні могили» (Володарський р-н Донецької обл.)	1			Сиренко, Мартынов, 1998
39	12.08- 8.09.1979	р. Суха Конка (Пологівський р-н Запорізької обл.)	3			Гудина, Кеменов, 1988
	вересень 1982		1			Гудина, 2007
	4.09.1999		1			

У лівобережній частині **Північного Причорномор'я** і у прилеглому **Північному Присивашші** більшість чорних лелек спостерігали вздовж моря, за виключенням птахів, що 17.08.2012 [32], 24.05.2013 (власні спостереження) та 16.08.2013 [11] трималися на значній відстані від морських берегів навколо риборозплідних водойм, а також у Великому Чапельському поді в Біосферному заповіднику «Асканія-Нова». Якщо 24.05.2013 та 16.08.2013 спостерігали одних і тих ж лелек, то можна

припустити літні кочівлі виду у цій частині півдня України. На жаль, повідомлення про те, що в останні роки з травня до серпня вид щорічно тримається в Асканія-Нова, не підкріплені конкретними датами спостережень [11]. Інші птахи, зареєстровані у цьому субрегіоні, трималися на озерах [27], заболочених ділянках великих понижень [5], морських мілководдях, опріснених скидами води з рисових чеків [23], на рисових чеках [4] і, навіть, на підтопленому краю поля зі стернею (повідомлення О.С. Мезинова) та в степу [4]. Можливо, це пояснюється відсутністю в Північному Причорномор'ї та Північному Присивашші несолоних природних водойм, зокрема річок з мілководними ставками. Більшість птахів спостерігали під час осінньої міграції – у серпні (88 ос. з 163 відмічених у цьому субрегіоні), вересні (58 ос.) та жовтні (2 ос.), тоді як у квітні-травні – усього 9 ос., і лише 5 ос. – наприкінці липня. Весняний проліт в цьому субрегіоні має місце вздовж о. Тендра у березні-квітні [4], а осінній – над Кінбурнським півостровом у серпні-вересні на південь (21 і 10 ос. 16.09.2014 та 15 ос. 17.09.2014 за повідомленням А.С. Настаченка) та на захід (2 ос. 26.08.2016 за повідомленням З.О. Петровича, П.С. Панченка та К.А. Редінова). Найтриваліше перебування виду у цьому субрегіоні спостерігали у Великому Чапельському поді Біосферного заповідника Асканія-Нова (Чаплинський р-н Херсонської обл.), який у 2010 р. тривалий час був залитий водою – 13 особин трималися тут наприкінці липня – на початку серпня щонайменше 3 тижні [10].

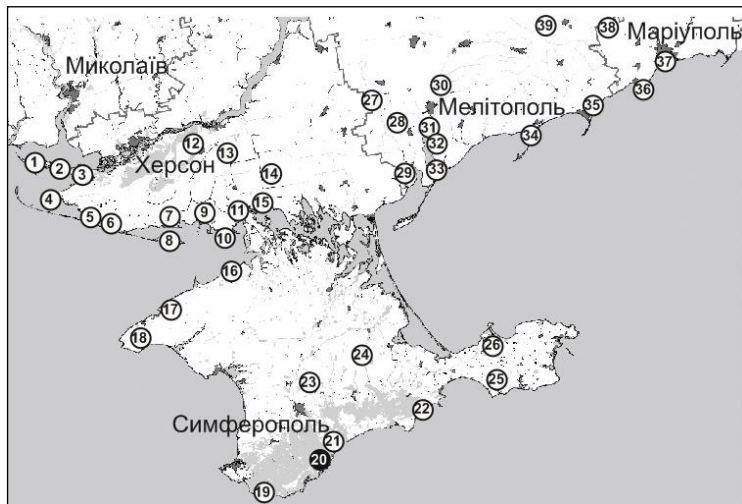

Рис. 1. Місця реєстрації чорного лелеки на півдні Лівобережної України наприкінці 20 – початку 21 ст. (цифри відповідають номерам у таблиці; чорне коло – ймовірне гніздування).

На **Кримському півострові** більшість спостережень мала місце в горах, головним чином у Кримському заповіднику (табл.), що може бути пов'язаним зі спробами птахів гніздитися. На можливість міграції не тільки вздовж морських узбережь вказує десяток зустрічей по 1-2 птахи впродовж серпня-жовтня 1990-2004 рр. над Лебединими островами, поблизу с. Кумове Роздольненського р-ну [18]. Крім того, низка

спостережень мала місце в Гірському Криму: 49 і 1 ос. – 30.09.2002 над перевалом Байдарські Ворота поблизу смт Форос Ялтинської міськради [15], 1 ос. – 4.05.2000 північніше Алушти [18], 2 ос. – 22.09.2001 над Карадазьким заповідником поблизу селища Курортне Феодосійської міськради [8], а також 3 ос. – 17.09.1987 тут же на скелях [8]. Це, ймовірно, були птахи, що відпочивали перед перельотом через море. Зустрічі лелек у травні, крім зазначених вище 50 ос. над перевалом Байдарські Ворота, відзначалися ще й на Тарханкутському півострові – 1 ос. 04.05.2000 біля ставка неподалік с. Водопійне Чорноморського р-ну (у сутінках птах перелетів на дерево, вочевидь для ночівлі), 2 ос. 30.05.2004 на степовому узбіччі дороги поблизу с. Красносільське цього ж р-ну та 3 ос. 22.05.1999 в околицях с. Новожилівка Білогірського р-ну [18]. Ці зустрічі свідчать, принаймні, про те, що після завершення міграції гніздових особин, продовжуються переміщення негніздуючих лелек, переважно молодих. Ймовірно, зміщуючись у північному напрямку, вони поступово залишають південь Лівобережної України, але, можливо, деякі з них і продовжують кочувати у регіоні, хоча нам і не відомі зустрічі у червні-липні, окрім Гірського Криму.

Цікавими також є пізні осінні зустрічі (по 1 ос.) в Центральному Криму – 2-7.10.1978 в долині р. Карасу поблизу с. Косточківка Нижньогірського р-ну [18], а також на Керченському півострові 15.10.1987 недалеко від с. Ярке та 25.10.1988 поблизу с. Астаніне (повідомлення М.М. Товпинця).

Найтривалішими (до 15-28 днів) затримки чорного лелеки, якщо не рахувати можливе гніздування в Гірському Криму, були у **Північному Приазов'ї** (табл.): в заплаві р. Молочна в Мелітопольському р-ні Запорізької обл. – 1 ос. 12-26.08.1979 і 3 ос. 31.07-23.08.2013 (однак після відкриття полювання на пернату дичину 24.08.2013 вже не траплялися); а також 12 ос. протягом тижня трималися на риборозплідному ставку поблизу с. Полянівка того ж р-ну поки 20.09.2013 одного молодого птаха випадково не застрелили при відлякуванні чапель (повідомлення С.В. Медюка).

Крім того, вид чотири рази спостерігали приблизно на 100 км північніше – на Приазовській височині: 3 ос. 12.08-8.09.1979, 1 ос. наприкінці серпня – початку вересня 1982 р. і 1 ос. 4.09.1999 – в долині р. Суха Конка на захід від с. Гусарка Більмацького (колишнього Куйбишевського) р-ну Запорізької обл. [13, 14], а також 1 ос. – у відділенні «Кам'яні Могили» Українського степового заповідника [35]. Разом з переліченими птахами, більшість інших лелек у цьому субрегіоні трималася на мілководдях в долинах річок, або безпосередньо вздовж берегів, чи на ставках (61 ос. у 14 зустрічах з 66 ос. 18 разів відзначених у субрегіоні) (рис. 2). Виключенням є 1 ос., що 8.08.1975 спостерігалася у пониззі Молочного лиману поблизу с. Олександрівка Приазовського р-ну Запорізької обл.

Найсхідніші зустрічі чорного лелеки відомі для південного заходу Донецької обл.: над Білосарайською косою – по 1 пролітній особині 26.08.1972 (поблизу с. Мелекіне Першотравневого р-ну – повідомлення Г.М. Молодана) і 8.08.2007 (над с. Білосарайське того ж р-ну [36]) та 2 ос. – 6.08.2009 [9], а також 1 лелека 26.08.1972, що розбився об 7-поверховий будинок у м. Маріуполь і був переданий до місцевого краєзнавчого музею, де з нього зробили опудало (повідомлення Г.М. Молодана).

Зустрічі лелек північніше досліджуваної території, наприклад, спостереження 1 ос. впродовж 12-23.09.2016 в долині р. Мокрі Яли на околиці смт Велика Новосілка

однойменного р-ну Донецької обл. (повідомлення К. Кужель) та близько 20 ос. – 20.08.2016 і 3.09.2016 на ставку між селами Кірове і Любомирівка Вільнянського р-ну Запорізької обл. (повідомлення С. Катиша), свідчать лише про те, що вид між весняною і осінньою міграціями розповсюджений і північніше.

Якщо не брати до уваги потенційно гніздових лелек Кримського заповідника (№ 20 у таблиці і на рис. 1) і невизначених за чисельністю птахів на Лебединих островах (відповідно № 16), то з 305 особин (65 зустрічей) – 210 птахів трималися в 12 згрях розміром від 6 до 49 особин і спостерігалися у серпні-вересні, тобто в період осінніх міграцій. Відповідно, 65 лелек по 2-4 птаха відмічалися 25 разів, з яких 2 ос. один раз у квітні, 9 ос. – тричі у травні, 7 ос. – двічі у липні, 30 ос. – 12 разів у серпні та 17 ос. – 7 разів у вересні. Поодинокі птахи зареєстровані 30 разів: 4 у травні, по 1 ос. у червні і липні, 13 у серпні, 4 у вересні та 5 у жовтні, а також ще по 1 особині з не вказаною датою спостереження (№ 6 і № 38 у таблиці і на рис. 1).

Рис. 2. Чорні лелеки на мілководді р. Молочної – найтипівіше місце перебування виду у Північному Приазов'ї (фото В.М. Попенка).

В цілому, на півдні Лівобережної України 88,7% чорних лелек (86,7% спостережень) трапляються в період осінніх міграцій, головним чином у серпні – 44,0% ос. (51,7% зустрічей) та вересні – 43,0% (26,7%), відповідно (рис. 3). На наш погляд, причини цього полягають у більшій вірогідності осінніх зустрічей: по-перше, в післягніздовий період за рахунок пташенят кількість птахів значно більша, ніж весною; по-друге, весняна міграція, з відомих причин, більш стрімка, тоді як восени спостерігаються доволі тривалі затримки (як зазначалося вище, до 15-28 днів) або літування; по-третє, осінні зграї значно більші за розміром (до 49 ос.), ніж весняні (лише до 4 ос.); нарешті, має місце суто суб'єктивна причина – «польова активність» більшості орнітологів під час весняної міграції виду у березні – середині квітня значно нижча, ніж літом та восени.

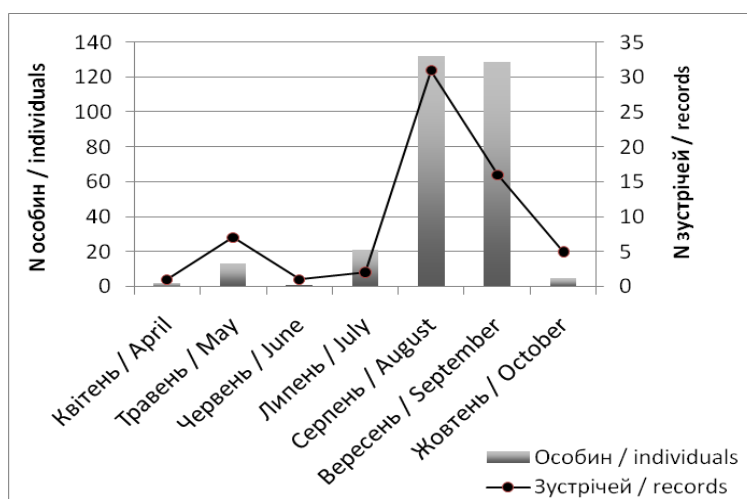

Рис. 3. Річна динаміка чисельності мігруючих і кочових чорних лелек, що спостерігалися на півдні Лівобережної України наприкінці 20 ст. - на початку 21 ст.

На тлі відносно рівномірного за останні 40 років розповсюдження зустрічей лелеки чорного на півдні Лівобережної України, найчастіше, як зазначалося вище, він траплявся на територіях об'єктів природно-заповідного фонду – у Кримському заповіднику (№ 20 у таблиці і на рис. 1), на Кінбурнському півострові (№ 1-3), Лебединих островах (відповідно № 16), в Асканія-Нова (№ 14) та на Білосарайській косі (№ 36), що обумовлено, не тільки наявністю умов для гніздування у першому випадку, значних площ кормових угідь – у другому і третьому (східна частина Каркінитської затоки внаслідок багаторічних скидів з рисових чеків значних обсягів прісної води і супутніх мулів тепер представляє велике опріснене мілководдя з відповідною біотою, в тому числі й рибою) та відсутністю значного непокоєння – у четвертому і п'ятому випадках, але і постійним стаціонарним контролем за орнітофауною на них. Крім цих ділянок, у цьому сенсі виділяється ще й північно-західне Приазов'я (№ 27-30 у таблиці і на рис. 1), що швидше пояснюється не стільки наявністю прісних мілководь, як надвисокою активністю численних мелітопольських орнітологів саме в цій частині досліджуваного регіону.

Висновки

Таким чином, впродовж останніх 40 років на півдні Лівобережної України чорний лелека в невеликій кількості регулярно трапляється в період міграцій та кочівель, а також, ймовірно, навіть на гніздуванні. Якихось закономірностей просторового розподілу в межах зазначеного регіону не виявлено, що вказує на широкий проліт виду через нього. Зростання частоти зустрічей і кількості особин, вочевидь, є наслідком збільшення гніздових популяцій, з яких птахи мігрують через зазначений регіон. На відміну від білого лелеки, чорний лелека більше тяжіє до водойм, особливо прісноводних та мілких, що, вочевидь, свідчить про його схильність живитися переважно водними організмами, особливо рибою.

Строки перебування чорного лелеки в правобережній і лівобережній частинах півдня України у цілому збігаються, але у останньому, на відміну від попереднього, майже не спостерігаються літування: остання достовірна весняна зустріч була 30.05.2004, а перша «осіння» – 27.07.1984 і лише одна – у червні 1977 р. Можливо, це є наслідком посушливішого клімату на півдні Лівобережжя і, відповідно, менш розгалуженої мережі природних водойм, придатних для живлення, а також значної їх віддаленості від місць гніздування на півночі, до яких, вірогідно, належать птахи, що тут мігрують.

1. Андрющенко Ю.А., Ветров В.В. Результаты учетов птиц на Молочном и Тубальском лиманах с устьевыми зонами // Бюллетень РОМ: Итоги регионального орнитологического мониторинга. Август 2004 г. Азово-Черноморское побережье Украины. – 2005. – Вып. 2. – 28 с.
2. Андрющенко Ю.А., Попенко В.М. О некоторых интересных орнитологических наблюдениях на юге Украины в 2012-2013 годах // Птицы и окружающая среда: Сб. науч. работ / Под ред. Русева И.Т., Стойловского В.П., Корзюкова А.И., Кивганова Д.А. – Одесса, 2013. – С. 3-9.
3. Аппак Б.А. Черный аист *Ciconia nigra* (L.) снова гнездится в Крыму // Заповедники Крыма – 2016: биологическое и ландшафтное разнообразие, охрана и управление. – Тез. VIII Междунар. науч.-практ. конф. (Симферополь, 28-30 апреля 2016 г.). – Симферополь, 2016. – С. 267-270.
4. Ардамацкая Т.Б. Редкие и исчезающие птицы Черноморского государственного биосферного заповедника АН УССР и сопредельных территорий / Редкие птицы Причерноморья. – Киев-Одесса: Лыбидь, 1991. – С. 54-69.
5. Ардамацкая Т.Б. Редкие виды птиц островов Джарылгачского залива, побережья Нижнего Днепра и заказника «Березовые колки» // Фауна, экология и охрана птиц Азово-Черноморского региона: Сб. науч. тр. – Симферополь: Сонат, 1999. – С. 7-9.
6. Барабаш-Никифоров И.И. До орнітофауни колишньої Єкатеринославської губернії // Зап. Дніпр. Ін.-ту народ. освіти. – 1928. – Т. 2. – С. 16-35.
7. Барабаш-Никифоров И. Новые данные о гнездовании некоторых птиц в районе б. Екатеринославской губернии // Укр. мисливець та рибалка. – 1928. – № 7-8. – С. 39-40.
8. Бескаравайный М.М. Видовой состав, сезонная динамика и биотопическое распределение аистообразных в Южном Крыму / Бранта: Сб. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. Вып. 8. – Мелитополь: Бранта, 2005. – С. 114-127.
9. Бронсков А., Мосин Г., Бронскова М. Учеты птиц на Белосарайской косе // Бюл. РОМ: Итоги регионального орнитологического мониторинга. Август 2009 г. – 2010. – Вып. 5. – С. 20.
10. Гавриленко В.С., Листопадський М.А., Поліщук І.К., Думенко В. П. / Конспект фауни хребетних Біосферного заповідника "Асканія-Нова". – Асканія-Нова: ПП Андреева М.М., 2010. – 120 с.
11. Гавриленко В.С., Листопадський М.А., Мезінов О.С., Чегорка П.П. Роль подових екосистем у формуванні водно-болотних орнітокомплексів Дніпровсько-Молочнянського межиріччя // Вісті Біосферного заповідника "Асканія-Нова". – 2013. – Т. 15. – С.267-269.
12. Гармаш Б.А., Горлов П.И., Дядичева Е.А., Кинда В.В., Попенко В.М., Черничко И.И. Размещение редких и исчезающих околоводных видов птиц / Размещение околоводных птиц на Сиваше в летне-осенний период / Под ред. Черничко И.И. – Мелитополь: Бранта-Симферополь: Сонат, 1999. – С.77-83.
13. Гудина А.Н., Кеменов В.В. О некоторых редких птицах Восточной Украины // Рац. использ., охрана, воспроизведение биол. ресурсов и экол. восп.: Тез. респ. конф. – Запорожье, 1988. – С. 213-214.

14. Гудина А.Н. Редкие и малоизученные птицы Восточной Украины / Запорожье: Днепровский металлург, 2007. – Т. 1. – С. 124-128.
15. Домашевский С.В. К пролету хищных птиц в предгорном и горном Крыму осенью 2002 года / Бранта: Сб. тр. Азово-Черноморск. орнитолог. станции. Вып. 5. – Мелитополь: Бранта. – 2002. – С. 139-142.
16. Кістяківський О.Б. Фауна птахів району Каховського водоймища // Зб. пр. зоол. музею. – 1957. – № 26. – С. 20-48.
17. Клименко М.И. Материалы по фауне птиц района Черноморского государственного заповедника // Тр. Черноморск. гос. зап.-ка. – К.: Изд-во КГУ, 1950. – С. 3-69.
18. Костин С.Ю. Черный аист (*Ciconia nigra*) в Крыму / Бранта: Сб. тр. Азово-Черноморск. орнитолог. станции. Вып. 7. – Мелитополь: Бранта, 2004. – С. 208-214.
19. Костин Ю.В. Птицы Крыма. – М.: Наука, 1983. – 240 с.
20. Костюченко А.С. Орнитологические мелочи // Укр. охотник и рыболов. – 1925. – № 12. – С. 18-19.
21. Лысенко В.И. Охраняемые птицы Запорожской области // Пособие в помощь изучающим охотминимум. – Мелитополь, 1983. – 27 с.
22. Лысенко В.И., Сиохин В.Д. Современное состояние численности и распределения редких видов птиц Северного Приазовья // Редкие птицы Причерноморья. – Киев-Одесса, 1991. – С. 69-78.
23. Мезинов А.С. Учеты птиц на восточном Побережье Джарылгачского залива // Бюл. РОМ: Итоги регион. орнитолог. мониторинга. Август 2009 г. – 2010. – Вып. 5. – С. 15.
24. Молодан Г., Бронсков А., Мосин Г., Бронскова М. Учеты птиц на Бердянской косе // Бюл. РОМ: Итоги регион. орнитолог. мониторинга. Август 2009 г. – 2010. – Вып. 5. – С.20.
25. Москаленко Ю.О. Коротка характеристика сучасного стану та матеріали спостережень на території Нижньодніпровських піщаних масивів птахів Червоної книги України / Знахідки тварин Червоної книги України. – Ін.-т зоол. ім. І.І. Шмальгаузена НАН України: Київ, 2008. – С. 223-228.
26. Пачоский И.К. К орнитофауне Херсонской губернии / Орнитолог. вестн. – 1911. – Вып. 3/4. – С. 212-223.
27. Петрович З.О., Полуда А.М., Щеголев И.В., Артамонов В.А., Рединов К.А., Вобленко А.С. Результаты учетов птиц в низовьях Березанского лимана, на озере Тузловском (Солонец), на Бугском и Днепровском лиманах, в плавнях р. Южный Буг, в дельте р. Днепр и на Кинбурнской косе / Бюл. РОМ: Итоги регион. орнитолог. мониторинга. Август 2004 г. Азово-Черноморское побережье Украины. – 2005. – Вып. 2. – С. 20, 28.
28. Петрович З.О., Рединов К.О. Рідкісні види птахів в регіональному ландшафтному парку «Кінбурнська коса» // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія «Біологія». – Ужгород, 2008. – Вип. 23. – С. 100-104.
29. Подушкин Д.А. Заметки о перелетах и гнездовании птиц в окрестностях Днепровского лимана // Зап. Крымск. общества естествоиспытат. – 1912. – № 11. – С. 80-95.
30. Пузанов И.И. Предварительные итоги изучения фауны позвоночных Крымского заповедника // Сб. раб. по изучению фауны Крымск. зап.-ка. – М., 1931. – С. 5-38.
31. Рединов К.А., Форманюк О.А., Панченко П.С. Встречи летящих аистов и журавлей на юго-западе Украины / Бранта: Сб. тр. Азово-Черноморск. орнитолог. станции. Вып. 9. – Мелитополь: Бранта, 2006. – С. 85-96.
32. Роман Є.Г. Птахи водойм зволожених біотопів Казачелагерної та Чалбаської арен Олешківських пісків / Вісн. Асканія-Нова, 2016 (в друці).
33. Руденко А.Г., Яремченко О.А., Москаленко Ю.А. Результаты учетов птиц в Ярылгачском и Тендровском заливах, урочище Аджиголь и на Устричных островах // Бюл. РОМ: Итоги регион. орнитолог. мониторинга. Август 2004 г. Азово-Черноморское побережье Украины. – 2005. – Вып. 2. – С. 21, 28.
34. Смогоржевский Л.А. Лелека чорний / Фауна України. Птахи. Гагари, норці, трубконосі, веслоногі, голінасті, фламінго. – Т. 5, вип. 1. – Київ: Наук. думка, 1979. – С. 96-100.

35. Сиренко В.А., Мартынов В.В. Фауна наземных позвоночных природного Украинского степного заповедника (Пресмыкающиеся, птицы, млекопитающие. Аннотированный список видов) / Тр. филиала Укр. степн. природ. заповедника «Каменные Могилы» (юбилейный сборник). – Вып. 1. – Киев: Фитосоцицентр, 1998. – С. 63-82.
36. Шевцов А.О. Лелека чорний (*Ciconia nigra*) / Беркут, 2007. – Т. 16, вип. 1. – С. 157.

Лабораторія орнітології півдня України Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України (Азово-Чорноморська орнітологічна станція), м. Мелітополь
e-mail: anthropoides73@gmail.com

Андрющенко Ю.А., Попенко В.Н.

О встречах черного аиста на юге Левобережной Украины

В течение последних 40 лет на юге Левобережной Украины черный аист (*Ciconia nigra* (Linnaeus, 1758)) регулярно встречается в небольшом количестве в период миграций и кочевок, а в Горном Крыму возможно гнездование нескольких пар. В пределах указанного региона каких-либо закономерностей пространственного распределения обнаружено не было, что указывает на широкий пролет вида через него. Подавляющее большинство встреч (88,7% особей и 86,7% наблюдений) приходится на период осенних миграций: 44,0% и 51,7% – на август, 43,0% и 26,7% – на сентябрь и 1,7% и 8,3% – на октябрь.

Ключевые слова: черный аист, юг Левобережной Украины, миграционный период, кочевки, гнездование, местообитания.

Andryushchenko Yu., Popenko V.

On the Black Stork records in the south of Left-bank Ukraine

Over the last 40 years in the south of Left-bank Ukraine a small number of Black Storks (*Ciconia nigra* (Linnaeus, 1758)) is regularly recorded in the period of migrations and movements, and several pairs are supposed to breed in the mountainous Crimea. No regularities of spatial distribution within the studied region were revealed that indicates a wide front passage of the species through it. Almost all records (88,7% of birds and 86,7% of observations) were in the season of autumn migrations 44,0% and 51,7% - in august, 43,0% and 26,7% - in september, and 1,7% and 8,3% - in october.

Keywords: Black Stork, south of the Left-bank Ukraine, migration period, movements, breeding, habitats.

ЗМІСТ	СОДЕРЖАНИЕ	CONTENTS
Програма охорони чорного лелеки * Программа охраны черного аиста * Black Stork Conservation Programme		
Бокотей А.А. Дослідження та охорона чорного лелеки <i>Ciconia nigra</i> L. в Україні: 2005-2016 роки		3
<ul style="list-style-type: none"> • Исследования и охрана черного аиста <i>Ciconia nigra</i> L. в Украине: 2005-2016 годы • Study and conservation of Black Stork <i>Ciconia nigra</i> L. in Ukraine: 2005-2016 		
Андрющенко Ю.О., Попенко В.М. Чорний лелека на півдні лівобережної України		11
<ul style="list-style-type: none"> • О встречах черного аиста на юге Левобережной Украины • On the Black Stork records in the south of Left-bank Ukraine 		
Vokotey A., Strus Iu., Dzubenko N. Nesting habitats of Black Stork (<i>Ciconia nigra</i> L.) in Ukrainian forest zone (Polissia) revealed by an overlay analysis in GIS ...		23
<ul style="list-style-type: none"> • Гніздові біотопи чорного лелеки (<i>Ciconia nigra</i> L.) в лісовій зоні України (Полісся) за результатами оверлейного аналізу в ГІС • Гнездовые биотопы черного аиста (<i>Ciconia nigra</i> L.) в лесной зоне Украины (Полесье) по результатам оверлейного анализа в ГИС 		
Весельський М.Ф. Чорний лелека на Житомирщині		33
<ul style="list-style-type: none"> • Черный аист на Житомирщине • Black Stork in Zhytomyr region 		
Грищенко В.М. Фенологія міграцій чорного лелеки в Україні у 1976-2016 роках ...		43
<ul style="list-style-type: none"> • Фенология миграций черного аиста в Украине в 1976-2016 годах • Phenology of migrations of the Black Stork in Ukraine in 1976-2016 		
Дмитренко М.Г., Пакуль П.А. История изучения черного аиста в Беларуси		57
<ul style="list-style-type: none"> • Історія вивчення чорного лелеки в Білорусі • History of Black Stork study in Belarus 		
Редінов К.О., Петрович З.О. Чорний лелека у Миколаївській області		10
<ul style="list-style-type: none"> • Черный аист в Николаевской области • Black Stork in Mykolayiv oblast 		
Strus Iu., Vokotey A., Dzubenko N. Detection of forest loss on Black Stork (<i>Ciconia nigra</i> L.) breeding sites in the Rivne region (Polissia) by a GIS analysis		75
<ul style="list-style-type: none"> • Виявлення втрати лісу на гніздових ділянках чорного лелеки (<i>Ciconia nigra</i> L.) в Рівненській області (Полісся) за допомогою ГІС аналізу • Выявление потерь леса на гнездовых участках черного аиста (<i>Ciconia nigra</i> L.) в Ровенской области (Полесье) с помощью ГИС анализа 		
Химин М.В. Лелека чорний <i>Ciconia nigra</i> (Linnaeus, 1758) у Волинській області: історія та результати досліджень		81
<ul style="list-style-type: none"> • Черный аист <i>Ciconia nigra</i> (Linnaeus, 1758) в Волинской области: история и результаты исследований • The Black stork <i>Ciconia nigra</i> (Linnaeus, 1758) on the territory of the Volyn administrative region: history of researches and its results 		

Музеологія * Музеология * Museology

ICOM Кодекс етики для природничих музеїв	91
<ul style="list-style-type: none"> • ICOM Кодекс етики для естествонаучных музеев • ICOM Code of Ethics for Natural Historical Museums 	
Інструкція з організації обліку, зберігання та використання зібрання музею природничого профілю (зразок)	99
<ul style="list-style-type: none"> • Инструкция по организации учета, хранения и использования собрания музея естествонаучного профиля (образец) • Instructions for accounting, storage, and use a collection Natural History Museum (sample) 	
Дяків Х.І., Данилюк К.М. Сучасні напрями розвитку зовнішньої наукової комунікації природничих музеїв	111
<ul style="list-style-type: none"> • Современные направления развития внешней научной коммуникации естествонаучных музеев • Modern directions of development of external scientific communication of natural historical museums 	
Коновалова І.Б., Савицька А.Г., Середюк Г.В. Розробка і впровадження педагогічних сценаріїв за природничим спрямуванням для учнів молодшого шкільного віку	117
<ul style="list-style-type: none"> • Разработка и внедрение педагогических сценариев по естествонаучному направлению для учеников младшего школьного возраста • Elaboration and application of pedagogical scenarios in studying nature by junior schoolchildren 	
Скирпан М.В. Перевизначення "світлик лунів" (Circus) з орнітологічної колекції ДПМ НАН України	125
<ul style="list-style-type: none"> • Переопределение "светлых луней" (Circus) из орнитологической коллекции ГПМ НАН Украины • Reidentification of "Ring-tailed Harrier" (Circus) from ornithological collection of the State Museum of Natural History 	
Екологія * Экология * Ecology	
Дмитраш-Вацеба І.І. Моделювання змін раритетного фіторізноманіття лучних степів Південного Опілля під впливом антропогенних чинників	133
<ul style="list-style-type: none"> • Моделирование изменений раритетного фиторазнообразия луговых степей Южного Ополья под влиянием антропогенных факторов • Modelling of rare plant species diversity changes by anthropogenic factors in meadow steppes of the Southern Opillya 	
Бублик Я.Ю., Климишин О.С. Аналіз ксилотрофної аскомікобіоти (Ascomycota) об'єктів ПЗФ Українських Карпат	143
<ul style="list-style-type: none"> • Анализ ксилотрофной аскомикобиоты (Ascomycota) объектов ПЗФ Украинских Карпат • Analysis xylotrophic ascomycetous fungi (Ascomycota) of protected areas Ukrainian Carpathians 	

Бублик Я.Ю. Екологічні групи ранньовесняних аскомікотів (Ascomycota) НПП "Сколівські Бескиди"	153
<ul style="list-style-type: none"> • Экологические группы ранневесенних аскомикот (Ascomycota) НПП "Сколевские Бескиды" • Ecological groups of the early spring ascomycetous fungi (Ascomycota) from "Skolivski Beskydy" NNP 	
Кабаль М.В., Глеб Р.Ю. Структура приполонинних ялиників Мармароських гір	165
<ul style="list-style-type: none"> • Структура приполонинных ельников Мармарошских гор • Structure of the pre-alpine meadow spruce forests of Marmaros mountains 	
Яворницька О.В., Чернобай Ю.М. Вивчення сукцесій ґрунтової мезофауни як спосіб моніторингу антропогенної фрагментації середовища	175
<ul style="list-style-type: none"> • Изучение сукцесий почвенной мезофауны как способ мониторинга антропогенной фрагментации среды • Studying about soil mesofauna succession as a way of monitoring anthropogenic habitat fragmentation 	
Ґрунтознавство * Почвоведение * Pedology	
Партика Т.В., Гамкало З.Г. Водоекстрагована органічна речовина за профілем мінеральних та органічних ґрунтів Верхньодністерської алювіальної рівнини	181
<ul style="list-style-type: none"> • Водоекстрагируемое органическое вещество по профилю минеральных и органических почв Верхнеднепровской аллювиальной равнины • Water-extractable organic matter in the profile of mineral and organic soils of Upperdnister alluvial plane 	
Вовк О.Б., Орлов О.Л. Динаміка процесів ґрунтоутворення на техногенних субстратах гідровідвалу Яворівського ДГХП "Сірка"	191
<ul style="list-style-type: none"> • Динамика процессов почвообразования на техногенных субстратах гидротвала Яворовского ГХП "Сирка" • The soil formation process dynamics on technogenic substrates of the hydraulic mine dump of Yavorivski SMCE "Sirka" 	
Перець Х.П. Історія гідромеліорації Верхньодністерської алювіальної рівнини у контексті дослідження антропогенної фрагментації ґрунтового покриву регіону	203
<ul style="list-style-type: none"> • История гидромелиорации Верхнеднепровской аллювиальной равнины в контексте исследования антропогенной фрагментации почвенного покрова региона • History of water reclamation of the Upper Dniester alluvial plain in the context of studying anthropogenic fragmentation of soil cover of the region 	
Бедернічек Т.Ю. Біогеохімія орнітогенних ґрунтів прибережної Антарктики	213
<ul style="list-style-type: none"> • Биогеохимия орнитогенных почв Прибрежной Антарктики • Biogeochemistry of ornithogenic soils in Coastal Antarctica 	
Хроніка * Хроника * Current issues	
Вовк О.Б. Про діяльність Державного природознавчого музею НАН України у 2016 році	219
Правила для авторів	221

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Випуск 33

Proceedings of the State Natural History Museum
Научные записки Государственного природоведческого музея

Українською, англійською та російською мовами

Головний редактор Ю.М. Чернобай

Комп'ютерний дизайн і верстка О.С. Климишин, Т.М. Щербаченко

Технічний редактор О.С. Климишин

Адреса редакції:
79008 Львів, вул. Театральна, 18
Державний природознавчий музей НАН України
телефон / факс: (032) 235-69-17
e-mail: editorship@smnh.org
<http://science.smnh.org>

Формат 70×100/16. Обл.-вид. арк. 18,36. Наклад 150 прим.

Виготовлення оригінал-макету здійснено в Лабораторії природничої музеології
Державного природознавчого музею НАН України.
Друк ТзОВ «Простір М». 7900 Львів, вул. Чайковського, 8.